

ELENA CAPPELLARO

Επιδράσεις του Βοκκαίου στον Άπόκοπο του Μπεργαδής (1370-1519)¹

Από την αρχαιότητα το ταξίδι στον Άδη, πραγματικό ή εν ύπνω, αποτελεί μια πολύ σημαντική πηγή έμπνευσης για τους ποιητές, είτε λόγιους είτε λαϊκούς. Η περιγραφή του Κάτω Κόσμου στην Ελλάδα, ακόμη και σε χριστιανική εποχή, παρουσιάζει ένα περιβάλλον στερημένο από το φως, όπου οι ψυχές, ανεξάρτητα από κάθε ανταμοιβή για την περασμένη συμπεριφορά τους, επιθυμούν τη ζωή, ή τουλάχιστον την ανάμνηση των ζωντανών. Μέσα σε αυτό το πνεύμα κινείται ο Άπόκοπος του Μπεργαδής, ο οποίος θεωρείται από τα καλύτερα και δημοφιλέστερα έργα της δημώδους κρητικής λογοτεχνίας του 14ου-15ου αιώνα.

Το όνομα του ποιητή δεν είναι γνωστό· γνωστό είναι μόνο το επώνυμό του, που αναφέρεται στο διαφημιστικό τίτλο του ποιήματος και είναι παραλλαγή του βενετικού Bragadin². Από τα στοιχεία που εμφανίζονται στον Άπόκοπο μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο ποιητής ανήκε στην καλή κοινωνία των βενετοκρητικών οικογενειών και ίσως ήταν μέλος της καθολικής εκκλησίας, την οποία γνωρίζει πολύ καλά και σατιρίζει στο έργο του.

Η έλλειψη περισσότερων στοιχείων καθιστά δύσκολη τη χρονολόγηση του έργου. Ο *terminus ante quem* είναι η έκδοση που τυπώθηκε το 1509³ στη Βενετία από τους Ζαχαρία και Νικόλαο Καλλιέργη και σώζεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Sélestat (Schlettstadt) της Γαλλίας. Της δεύτερης, του 1519, σώζεται ένα αντίτυπο στην Bayerische Staatsbibliothek του Μονάχου, αρ. Rag. 467/6. Πρόκειται για μια εξαιρετικά καλή έκδοση, η οποία, μαζί με την τρίτη (1534), είναι απαραίτητη για την αποκατάσταση του κειμένου⁴, που έχει διαταραχθεί φανερά πριν από την εκτύπωση.

Όπως συμβαίνει σε όλα τα πρώιμα έργα της κρητικής λογοτεχνίας, ο Μπεργαδής δεν χρησιμοποιεί μια ομοιόμορφη γλώσσα και δεν ακολουθεί με συνέπεια το ιδίωμα του τόπου και της εποχής του· όμως δεν την παραβιάζει ποτέ και σπάνια καταφεύγει σε ανώμαλες εκφράσεις για να διευκολύνει το μέτρο, προτιμώντας αντιθέτως τις λόγιες εκφράσεις, όπως το έναρθρο απαρέμφατο. Η χρήση των ιταλικών λέξεων ήταν αρκετά συνηθισμένη στην εποχή, όπως και η ανάμειξη αρχαϊσμών και

ιδιωματισμών χωρίς αυστηρούς κανόνες. Η άψογη χρήση της ρίμας δηλώνει επίσης ότι αυτή η τεχνική ήταν πλέον ώριμη στα ελληνικά γράμματα.

Με βάση τη χρήση της ρίμας, οι Ξανθουδίδης⁵, Πολίτης⁶ και Μανούσακας⁷ πίστευαν ότι το ποίημα ανήκε στο 16ο αιώνα. Αφού όμως οι Μ. Ι. Μανούσακας και Α. F. Van Gemert⁸ έχουν ανακαλύψει ότι η εισαγωγή της ρίμας στη νεοελληνική λογοτεχνία ανάγεται στο 14ο αιώνα, η χρονολογία του *Απόκοπου* μπορεί να είναι προγενέστερη. Ο Αλεξίου⁹ πιστεύει ότι το έργο ανήκει στο 15ο αιώνα, με βάση τη σύγκρισή του με άλλα δημοτικά στιχουργήματα για το ίδιο θέμα. Πράγματι ορισμένα κείμενα – όπως η *Κοσμογένεση* του Χούμνου, το *Θανατικό τῆς Ρόδου* του Γεωργιλλά, το *Συναξάριον τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν*, το *Πένθος Θανάτου* και ένα στιχούργημα του Τζαμπλάκου – φανερώνουν συγκεκριμένη εξάρτηση από τον *Απόκοπο*¹⁰. Αλλά και ο *Πικατόρος*, η *Παλαιὰ καὶ Νέα Διαθήκη* και ο *Σεισμός τῆς Κρήτης* του Σκλάβου, που προέρχονται από το ίδιο περιβάλλον του, εκφράζουν το μεσαιωνικό και ελληνικό αίσθημα για το θάνατο, αν και είναι γραμμένα με διαφορετικούς σκοπούς. Ο *Πικατόρος* στη *Ρίμα Θρηνητική* μιμείται τον *Απόκοπο* στα θέματα του ύπνου και του δράκου, και θυμίζει την πηγή του σε διάφορα σημεία¹¹. Πιθανώς το κείμενο που είχε υπόψη του ο *Πικατόρος* περιείχε τουλάχιστον την αρχή του πρόσθετου επιλόγου που μοιάζει με τη διασκευή της Βιέννης.

Ο Van Gemert¹², αντιθέτως, προτείνει να χρονολογήσουμε τον *Απόκοπο* «περίπου την ίδια περίοδο με το ποιητικό έργο του Φαλιέρου, ίσως και λίγο πιο πριν», δηλαδή προς το τέλος του 14ου αιώνα. Η υπόθεσή του ενισχύεται από την αναλογία ανάμεσα σε μερικούς στίχους του *Απόκοπου* και της αυτοβιογραφίας του Σαχλίχη, που χρονολογείται στο 1370¹³. Όταν οι νεκροί επιμένουν να μάθουν τι γίνεται στον κόσμο, ο ζωντανός επισκέπτης, ξέροντας ότι θα πει δυσάρεστα λόγια, διστάζει να τους απαντήσει.

*Καὶ ὡς εἶδα πῶς ἐκόπτονταν κ' ἐβιάζονταν νὰ μάθουν,
ἐσίγησα τ' ἀποκριθῆν, μὴ κόπτωνται καὶ πάθουν·
ἀκόντα τὰ γενόμενα, μὴ τοὺς πληθύνουν πόνοι·
εἶπε μου μέσα ὁ λογισμός: «Τοῦτο δοικᾶ καὶ σώνει».
Ἔποικα σχῆμα σιωπῆς κ' ἔσεισα τὸ κεφάλιν
καὶ ὀμπρὸς ὀπίσω ἐγύρισα μὴ μ' ἐρωτήσουν πάλιν.*

(149-154)

Η ίδια αμηχανία παρουσιάζεται στην αρχή της αυτοβιογραφίας του Σαχλίχη:

Ἀπὸ τὴν ὥραν τὴν κακὴν ὅπου μὲ φυλακίσαν,

ὁ λογισμὸς μου ἐβίαζέ με, ὁ νοῦς μου ἠνάγκαζέ με,
λέγοντα «γράψε γράμματα [...]
κ' ἐγὼ ποτὲ οὐκ ἤθελα νὰ πιάσω τὸ κονδύλι,
καὶ ὅσα μὲ βιάζασιν ὁ λογισμὸς καὶ ὁ νοῦς μου,
ἐβάστων, ἐδυνάστευα, ἐπίστευα κ' ἐκράτων,
νὰ μὴ νικήσῃ ὁ λογισμὸς [...]
καὶ μέγα ἔν τὸ κάμωμα, κὶ ὁ νοῦς μου οὐδὲν τὸ σώνει.
(1-3, 6-9, 17)

Ἡ ἀπάντησις τοῦ ζωντανοῦ στους νεκροὺς εἶναι ἀσπλαχνη:
φίλον οὐκ ἔχει ὅπου θαφῆ, ἀλλ' οὐδ' ὅπ' ἀποθάνῃ.
(162)

Περίπου τὸ ἴδιο γράφει ὁ Σαχλίκης:

κὶ ἂν ἀποθάνῃ καὶ πτωχός, κανεὶς δὲν τὸ κατέχει,
κανεὶς οὐδὲν ἀκολουθεῖ νὰ πᾶν καὶ νὰ τὸν θάψουν,
διατὶ οὐκ εἶχε πράγματα νὰ διαταχθῆ ν' ἀφήσῃ
[...]
θάπτουν τὸν καὶ διαγέρνουσιν, καὶ πλέον οὐδένε λόγος,
νᾶπες, οὐδὲν τὸν εἶδασιν, δὲν ἦτον εἰς τὸν κόσμον.
(160-162, 164-165)

Τὰ «λόγια θλιβερά» τοῦ Μπεργαδῆ (257) θυμίζουν τὰ «θλιβερά μα-
ντάτα» τοῦ Σαχλίκη (W I, 327). Ἐπίσης ὁ Μ. Μανούσακας παρατήρησε
ομοιότητα ἀνάμεσα στους στίχους 239-240 τοῦ Μπεργαδῆ καὶ τὸ δίστι-
χο 27-28 τοῦ Σαχλίκη (Παπαδημητρίου). Ἡ ομοιότητα στὴν περιγραφή
τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς στὴν πόλη, μαζί με τὴ χρήση τῶν ἰδίων εκφρα-
στικῶν μέσων, εἶναι ἀπόδειξις ὅτι ὁ Μπεργαδῆς, ἐκτός τοῦ ὅτι εἶχε δια-
βάσει τὸ ἔργο τοῦ Σαχλίκη, ζούσε σ' ἓνα περιβάλλον ποῦ μπορούσε νὰ
συγκριθεῖ με τὸ δικό του. Ἀνάμεσα στους δυο συγγραφεῖς δὲν πρέπει
λοιπὸν νὰ ἔχει μεσολαβῆσει μεγάλο χρονικὸ διάστημα, ἀλλιῶς τὸ ἔργο
τοῦ Μπεργαδῆ θὰ φαινόταν λιγότερο ζωντανό.

Ἰπόθεση τοῦ ποιήματος εἶναι ἓνα ὄνειρο, ἢ μάλλον ἓνας ἐφιάλτης,
ὅπου ὁ πρωταγωνιστὴς πέφτει στὸν Κάτω Κόσμο καὶ συναντᾷ τις
σκιές δύο νέων ποῦ τὸν ρωτᾶνε εἰς ὑπάρχει ἀκόμη ὁ ἐπάνω κόσμος καὶ
εἰς ἂν οἱ ζωντανοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ τοὺς θυμούνται. Ὁ επισκέπτης δε θὰ
ἠθελε νὰ τοὺς ἀπαντήσῃ, ἀλλὰ, ἀφοῦ ἀναγκάζεται ἀπὸ τὴν ἐπιμονή
τῶν νεκρῶν, τοὺς ἀναφέρει ὅτι οἱ ζωντανοὶ δὲν τοὺς σκέφτονται καὶ
προτιμοῦν νὰ ἀπολαμβάνουν τὴ ζωὴ παρά νὰ πενθοῦν. Τότε ρωτᾷ
τοὺς δυο νεκροὺς πῶς βρέθηκαν στὸν Ἄδη, καὶ ἐκεῖνοι τοῦ διηγούνται
ὅτι πνίγηκαν σὲ ναυάγιο ἐνῶ πηγαίνανε νὰ ἐπισκεφτοῦν τὴν ἀδερφή
τοὺς, παντρεμένη σὲ ἄλλη πόλη. Ὅταν ἐφθασαν στὸν Ἄδη, συνάντησαν
τὴν ἀδερφή τοὺς, ἣ ὁποία εἶχε πεθάνει με τὸ νεογέννητο βρέφος τῆς

μόλις είδε σε όνειρο τη συμφορά τους. Αφού τελειώνει η αφήγηση των πεθαμένων, ο ποιητής βιάζεται να γυρίσει στο φως, αλλά ένα πλήθος νεκρών πέφτει επάνω του, για να του δώσει μηνύματα για τους ζωντανούς. Ο ζωντανός, όμως, τρέχει φοβισμένος προς τον πάνω κόσμο.

Όλα τα ταξίδια στον Άδη που πραγματοποιήθηκαν από το 14ο αιώνα έχουν τη *Θεία Κωμωδία*¹⁴ ως θεμελιώδες σημείο αναφοράς. Η σχέση του *Άποκοπου* με το ποίημα του Δάντη είναι ωστόσο πολύ γενική και περιορίζεται σε ένα επεισόδιο στο V Canto του *Purgatorio*, όπου ο ποιητής συναντάει δυο ψυχές που ξεχωρίζουν από το πλήθος και στη συνέχεια μιλάει με δυο άντρες και μια γυναίκα· εντούτοις οι αναλογίες, όπως πρόσεξε και ο Λ. Πολίτης¹⁵, δεν αφορούν σε λεπτομέρειες. Ο Vincenzo Pecoraro¹⁶ συσχετίζει τον *Άποκοπο* με τις πολυάριθμες διασκευές του Δάντη, ο οποίος στο 15ο αιώνα "*veniva, per così dire, rivisitato sulla scorta del Petrarca dei Trionfi e del Boccaccio dell' Amoroza Visione*"¹⁷.

Όπως συμβαίνει γενικά σε όλους τους Κρητικούς ποιητές της εποχής του, ο Μπεργαδής δεν ακολουθεί δουλικά ένα συγκεκριμένο πρότυπο. Πολλές φορές χρησιμοποιεί εικόνες παγκοσμίως γνωστές, όπως εκείνη των δύο ποντικών που τρώνε το δέντρο όπου έχει ανεβεί ο ποιητής για να γευθεί το μέλι. Αυτή η αλληγορία, που συμβολίζει το πέρασμα του χρόνου και την κατάρρευση των γήινων απολαύσεων, ανάγεται ίσως στην ινδική παράδοση και χρησιμοποιείται επίσης στο μυθιστόρημα *Βαρλαάμ και Ιώάσαφ*.

Ανάλογα διαδεδομένη ήταν η εικόνα του συμβολικού κυνηγιού ενός ελαφιού. Ο Cristiano Luciani¹⁸ συσχέτισε αυτό το θέμα με τρεις στροφές του *Ninfale Fiesolano* του Βοκκάκιου:

*O padre mio, egli è gran pezza ch'io
in questi poggi vidi una cerbietta,
la qual tanto bella era, al parer mio,
che mai non credo ch'una sì diletta
se ne vedesse, e veramente Iddio
con le sue man la fe' sì leggiadretta;
e nell'andar come gru era leve,
e bianca tutta come pura neve.*

*Sì ne 'nvaghii, ch'io la seguui gran pezza,
di bosco in bosco, credendo pigliarla;
ma ella tosto de' monti l'altezza
prese; per ch'io più di seguitarla
sì mi rimasi con molta gramezza,
e 'n cor mi puosi d'ancor ritrovarla,
e con più agio seguirla altra volta;
e così, a casa tornando, die' volta.*

*Io mi levai stamane, a dire il vero,
veggendo il tempo bel, mi ricordai
della cerbietta, e vennemi in pensiero
di lei cercar: così diliberai.*

*Così mi misi su per un sentiero,
ch'io non m'accorsi ch'io mi ritrovi
a mezzo 'l poggio quando 'l sol già era
a mezzo 'l ciel, con la lucente spera.¹⁹*

(76-78)

Παρά τη διαφορετική κατάσταση, ο Μπεργαδής επαναλαμβάνει πολλά από αυτά τα στοιχεία:

*Ἐφάνιστή μου κ' ἔτρεχα ἔς λιβάδιν ὠραιωμένων [...]
κ' ἐφάνη με ὄκ ἐδίωχνα μὲ θράσος ἐλαφίνα. [...]
Πουρνὸν τοῦ τρέχειν ἤρχισα τάχα νὰ βάλω χέρα
κ' ἔτρεχα ὥστε κ' ἐτσάκισεν τὸ σταύρωμαν ἡ μέρα·
κ' εὐθύς ἀπὸ τὰ μάτια μου ἐχάθηκεν τὸ λάφιν
καὶ πῶς καὶ πότ' ἐχάθηκεν ἐξαπορῶ τοῦ γράφειν.
Λοιπὸν τὸ τρέχειν ἔπαυσα ὁμοίως καὶ τὸ σπουδάζειν
καὶ τὸ ξετρέχειν τ' ἄπιαστον καὶ τὸ φαριν κολάζειν·
καὶ ἀγάλι-ἀγάλι ἐπήγαινα, σιγά-σιγά ἐπερπάτουν
τὸν κόσμον ἐξενίζουμου, τ' ἄνθη καὶ τὰ καλά του.*

(5, 9, 11-18)

Το θέμα της τρικυμίας και του συμπτωματικού θανάτου τριών αδερφών είναι επίσης αρκετά κοινή στο Μεσαίωνα, κυρίως στα ιπποτικά μυθιστορήματα, και αποτελεί ίσως διασκευή μιας ιταλικής νουβέλας²⁰. Ο Λασιθιωτάκης²¹ μελέτησε τις αναλογίες ανάμεσα στον Ἀπόκοπο και μερικά ιταλικά cantari, στα οποία ανήκει επίσης ο *Filocolo* του Βοκκάκιου. Σε όλα αυτά τα κείμενα η αφήγηση της τρικυμίας εξελίσσεται με τον ίδιο τρόπο· μόνο η εισαγωγή του Ἀπόκοπου διαφέρει, όπου αναφέρονται τα απαισιόδοξα προαισθήματα των νέων στην αρχή του ταξιδιού, ενώ τα άλλα στοιχεία συμπίπτουν απολύτως. Στην αρχή ο καιρός είναι ωραίος και το πλήρωμα του караβιού είναι ευτυχισμένο, αλλά κατά τα μεσάνυχτα αρχίζουν να εμφανίζονται τα πρώτα συμπτώματα της καταστροφής· ο ουρανός σκοτεινιάζει, φυσάει ο άνεμος και η θάλασσα μουγγρίζει. Όταν αρχίζουν οι βροντές και οι αστραπές, οι ταξιδιώτες τρομάζουν και απελπίζονται ότι θα σωθούν. Τελικά ολοκληρώνεται η καταστροφή· ο άνεμος, η βροχή και το χαλάζι σπάνε το τιμόνι και το πλοίο βουλιάζει μέσα στα κύματα.

Αυτά τα στοιχεία δεν επιτρέπουν να κατονομασθεί μια συγκεκριμένη πηγή του Ἀπόκοπου, αλλά δηλώνουν την οικειότητα του Μπεργαδῆ

με τη δυτική λογοτεχνία²², η οποία συνοδεύεται από έντονο ρεαλισμό, βασιζόμενο σταθερά στην παρατήρηση της πραγματικότητας. Αυτό το τελευταίο στοιχείο εμφανίζεται κυρίως στους στίχους 127-236, όπου ο ποιητής εξηγεί στους νεκρούς τι γίνεται στον κόσμο. Το σαρκαστικό ύφος, η χαιρεκακία στην περιγραφή των ηθών των ζωντανών προς τους πεθαμένους, και ειδικά των γυναικών προς τους συζύγους, αποτελούν κοινά στοιχεία σε πολλά έργα της εποχής. Όσον αφορά την καυτή και άσπλαχνη σάτιρα κατά των εκκλησιαστικών, στο 14ο αιώνα όλες οι ιστορικές μαρτυρίες δηλώνουν ότι η καθολική εκκλησία δεν υπήρξε ακριβώς το παράδειγμα αρετής και κατάνυξης που έπρεπε να είναι, και οποιοσδήποτε θα μπορούσε εύκολα να την κατηγορήσει για διαφθορά, όπως πράγματι έγινε. Κάθε συγγραφέας που διέθετε έστω και μικρή παρατηρητικότητα θα ήταν ικανός να εκφράσει την ίδια αγανάκτηση²³.

Από την άλλη πλευρά, παρατηρήθηκε ότι ο Μπεργαδής πραγματοποίησε μια συνειδητή "challenge to conventions"²⁴ σε σχέση με την παραδοσιακή απεικόνιση του ταξιδιού στον Κάτω Κόσμο. Η πορεία του ήρωα από τον Παράδεισο στον Άδη, καθώς και ο αρχικός πανικός του μπροστά στους πεθαμένους – οι οποίοι στη συνέχεια συμπεριφέρονται ευνοϊκά – μπαίνουν σε αντίθεση με τα καθιερωμένα πρότυπα. Η πιο σημαντική αλλαγή αφορά όμως τη σχέση ανάμεσα στους ζωντανούς και τους νεκρούς. Σύμφωνα με την παράδοση, οι ζωντανοί θλίβονται για το χάσιμο των αγαπημένων προσώπων τους, ενώ οι νεκροί δεν έχουν ανάμνηση για την προηγούμενη ζωή τους. Στον Άποκοπο αντιθέτως οι νεκροί θλίβονται για την αδιαφορία των ζωντανών, οι οποίοι τους έχουν ξεχάσει ή ακόμη χειρότερα, τους προσβάλλουν.

Όλα αυτά τα στοιχεία βρίσκονται σε ένα άλλο περίφημο όνειρο, αυτό που διηγείται ο Βοκκάκιος στο πιο οργισμένο έργο του, τον *Corbaccio*. Οι συντριπτικές αναλογίες ανάμεσα στα δύο έργα – οι οποίες απροσδόκητα πέρασαν σχεδόν απαρατήρητες – δεν περιορίζονται μόνο στις γενικές γραμμές, αλλά φθάνουν σε λεπτομέρειες που δηλώνουν ότι ο Μπεργαδής είχε τόσο βαθιά επηρεαστεί από το *Corbaccio*, ώστε μερικές φορές το παραφράζει²⁵.

Το ταξίδι στον Κάτω Κόσμο αρχίζει όταν ο Βοκκάκιος και ο Μπεργαδής αποκοιμούνται:

*"E intorno a così alti e così eccelsi e così nobili ragionamenti il rimanente di quel dì consumammo; da' quali la sopravvegnete notte ci costrinse a rimanerci per quella volta; e, quasi da divino cibo pasciuto, levatomi e ogni mia passata noia avendo cacciata e quasi dimenticata, consolato alla mia usitata camera mi ridussi. [...] e... m'addormentai".*²⁶

Μιὰν ἀπὸ κόπου ἐνύσταξα, νὰ κοιμηθῶ ἐθυμήθην·
ἔθεκα στὸ κλινάρι μου κ' ὕπνον ἀποκοιμήθην.

(1-2)

Ενῶ κοιμούνται, νόμιζαν πως προχωρούσαν σε ένα πανέμορφο μέ-
ρος:

"Per che essendo io in altissimo sonno legato [...] avvenne che a
me subitamente parve intrare in uno dilettevole e bello sentiero".²⁷

Ἐφάνιστή μου κ' ἔτρεχα 'ς λιβάδιν ὠραιωμένον.

(3)

Οι πρώτες εικόνες που παρουσιάζονται στη φαντασία των αποκοι-
μισμένων είναι ευχάριστες και γεμάτες ομορφιά. Και οι δυο βρίσκονται
σ' ένα λιβάδι ανθισμένο, που υπόσχεται ευτυχία:

"erbe verdi e vari fiori nell'entrata m'erano paruti vedere"²⁸

ἦτον τοῦ λιβαδιοῦ ὀφαλὸς κ' ἦτον γεμᾶτος τ' ἄνθη.

(24)

Και οι δυο προσπαθούν να φθάσουν όσο πιο γρήγορα γίνεται στον
τόπο όπου νομίζουν ότι θα αποκτήσουν τη μεγαλύτερη απόλαυση:

"Onde pareva che in me s'accendesse uno disio sì fervente di
pervenire a quello, che non solamente i miei piedi si moveano a
correre per pervenirvi, ma mi pareva che mi fossero da non usata
natura prestate velocissime ali".²⁹

Πουρνὸν τοῦ τρέχειν ἤρχισα τάχα νὰ βάλω χέρα
κ' ἔτρεχα ὥστε κ' ἐτσάκισεν τὸ σταύρωμαν ἡ μέρα·

(11-12)

Πολύ νωρίς, όμως, και οι δύο διαπιστώνουν ότι αυτό που φαινόταν
παράδεισος, ήταν στην πραγματικότητα η αρχή μιας πολύ επικίνδυνης
πορείας, που οδηγεί στον κόσμο των νεκρών. Στην αρχή καταλαβαί-
νουν, από την αλλοίωση των στοιχείων του περιβάλλοντος, ότι βρίσκο-
νται σε κίνδυνο. Ο Βοκκάκιος βλέπει άγρια φυτά αντί για λουλούδια·
και οι δύο βρίσκονται στην ομίχλη και στο σκοτάδι, και πέφτουν:

"... e, dove erbe verdi e vari fiori nell'entrata m'erano paruti
vedere, ora tassi, ortiche e triboli e cardi e simili cose mi pareva
trovare; senza che, indietro volgendomi, seguir mi vidi a una
nebbia sì folta e sì oscura quanto niuna se ne vedesse già mai; la

quale subitamente intorniatomi, non solamente il mio volare impedio, ma quasi d'ogni speranza del promesso bene all'entrare del cammino mi fece cadere".³⁰

ἦτον εἰς φροῦδιν ἐγκρεμνοῦ κ' εἰς σκοτεινὸν πηγάδιν·
καὶ ὡς ἔκλινεν, μ' ἐφαίνετο, τὸν ἐγκρεμὸν ἐζήτα
κ' ἡμέρα πάντ' ὠλίγαιεν κ' ἐσίμωσεν ἡ νύκτα.

(56-58)

Λοιπὸν τὸ δέντρον ἔπεσε κ' ἐγὼ μετ' αὐτο ἐπῆγα.

(63)

Ὅταν συνέρχονται, βρίσκονται σε τόπο σκοτεινό και άγριο, όπου ακούγονται περίεργες κραυγές:

"Ma pure... conobbi me dal mio volato essere stato lasciato in una solitudine diserta, aspra e fiera [...] E, oltre a questo, mi pareo per tutto, dove che io mi volgessi, sentire mugghi, urli e strida di diversi e ferocissimi animali:"³¹

Καὶ ἐκεῖ, ὅπου κατήντησα, στὸν σκοτεινὸν τὸν τόπον,
ὄχλον μ' ἐφάνη κ' ἤκουσα καὶ ταραχὴν ἀνθρώπων.

(67-68)

Στο φρικτό περιβάλλον εμφανίζονται οι νεκροί, που είναι μαύροι και φαίνονται σαν σκιές:

"Ed ecco [...] venire verso me con lento passo uno uomo senza alcuna compagnia; il quale, per quello ch'io poi più da presso discernessi, era di statura grande e di pelle e di pelo bruno [...] e di subito riconoscendo non costui essere colui il quale io estimava, ma la sua ombra".³²

Καὶ δύο μ' ἐφάνη κ' ἦλθασι μαῦροι καὶ ἀραχνιασμένοι,
ὡς νέων σκιὰ καὶ χαραγὴ, μυριοθοροβουμένοι.

(73-74)

Παρά την εμφάνιση που φοβίζει και μπερδεύει τους ζωντανούς, οι νεκροί συμπεριφέρονται ευγενικά προς τους επισκέπτες, τους ενημερώνουν για την αληθινή φύση του τόπου όπου βρίσκονται και θέλουν να μάθουν πώς τους έτυχε να βρεθούν ζωντανοί στο χώρο των νεκρών:

"Esso, me con voce assai soave per lo mio proprio nome chiamandomi, disse:

- Qual malvagia fortuna, qual malvagio destino t'ha nel presente diserto condotto? Dove è il tuo avvedimento fuggito, dove la tua discrezione? Se tu hai sentimento quanto solevi, non discerni tu che questo è luogo di corporal morte e di perdimento d'anima, che

è molto peggio? Come ci se' tu venuto, qual tracutanza t'ha qui guidato?

[...] uno repente freddo mi corse per le ossa e tutti i peli mi si cominciarono ad arricciare; e, perduta la voce, mi parve, se io potuto avessi, volere lui fuggire".³³

*Κλιτὰ μ' ἔχαιρετήσασιν, ἡμερα μ' ἔσουντύχαν
κ' ἐγὼ ἐκ τοῦ φόβου ἐπάρθηκα, τί ἀποκριθῆν οὐκ εἶχα.
Λέγουν μου: «Πόθεν καὶ ἀπὸ ποῦ; Τίς εἶσαι; Τί γυρεύεις;
Καὶ δίχως πρόβοδον ἐδῶ στὸ σκότος πῶς ὀδεύεις;
Πῶς ἐκατέβης σύψυχος, συζώντανος πῶς ἦλθες
καὶ πάλιν στὴν πατρίδα σου πῶς νὰ στραφῆς ἐκεῖθες;*
(75-80)

Σε αυτό το σημείο, οι δυο αφηγήσεις διαφοροποιούνται στην προοπτική, αλλά εκφράζουν ακριβώς τα ίδια συναισθήματα. Μια από τις μεγαλύτερες ελπίδες που τρέφουν οι άνθρωποι είναι να παραμένουν ζωντανοί μετά το θάνατο στη μνήμη των επιζώντων. Οι δυο νεκροί του 'Απόκοπου δεν ξέρουν τι συμβαίνει στον επάνω κόσμο, και πιέζουν τον ζωντανό να τους μιλήσει για τη ζωή που νοσταλγούν:

*Στὸν κόσμον, τὸν ἐδιάβαινες, στὲς χῶρες, τὲς ἐπέρνας,
οἱ ζωντανοί, ὁποῦ χαίρουνται, ἂν μᾶς θυμοῦντ' εἰπὲ μας·
εἰπὲ μας, θλίβονται διὰ μᾶς καὶ κόπτουνται καμπόσον;*
(101-103)

Η άσπλαχνη απάντηση του ζωντανού απογοητεύει σκληρά τους πεθαμένους. Στον κόσμο επάνω,

φίλον οὐκ ἔχει ὁποῦ θαφῆ, ἀλλ' οὐδ' ὅπ' ἀποθάνη.
(162)

Ο νεκρός του Corbaccio, αντιθέτως, έχει για τον επάνω κόσμο μια εικόνα πολύ πιο αληθινή από αυτή του επισκέπτη. Ενώ ήταν παντρεμένος έζησε ένα δυστυχή γάμο, και αφού πέθανε έμαθε ότι η χήρα έδειχνε ευτυχισμένη από το θάνατό του:

"Ora della sua buona perseveranza e nella morte e dopo la morte mia, mi piace di ragionarti. [...] Questa iniqua e malvagia femina [...] senza dubbio simile allegrezza a quella, che della mia morte prese, mai non sentì, quasi d'una sua lunga battaglia le paresse avere acquistato gloriosa vittoria, poscia che io levato l'era stato dinanzi".³⁴

Το ίδιο λέει ο επισκέπτης στον 'Απόκοπο: στον κόσμο οι χήρες δεν φαίνονται να λυπούνται για το θάνατο των συζύγων:

Οἱ νέες, ὁποῦ ἐχρηρέψασιν, ἀλλῶν χεῖλη φιλοῦσιν,

ἄλλους περιλαμπάνουσιν κ' ἐσᾶς καταλαλοῦσιν.
 Στολίζουν τους τὰ ροῦχα σας, στρώνουν τους τ' ἄλογά σας
 κ' ἔχουν καὶ λόγον μέσα τους μὴ φέρουν τ' ὄνομά σας.
 Καὶ τὸν ἐζήσασιν καιρὸν μὲ τὴν ἐσᾶς ομάδα
 ἐφάνη τους οὐκ ἔζησαν ἡμέραν ἢ ἐβδομάδα.
 Ζώντα σας ἐλογίζοντα ἄλλους τοὺς ἐγαποῦσαν·
 νὰ λείψετε ἐσπουδάζασιν, νὰ ἐβγῆτ' ἐπεθυμοῦσαν·
 καὶ ἀπείν ἐσᾶς ἐθάψασιν καὶ τάχα μαῦρα ἐβάλαν,
 ἐδιφορήσαν ἀπ' αὐτὲς κ' ἔκαμαν πάλιν γάλαν.

(171-180)

Ἡ υποκρισία του κόσμου, ὁμως, θέλει νὰ χύνουν δάκρυα γιὰ τους πεθαμένους:

"Con altissimo romore fuori mandò le 'nfinite lagrime; il che meglio che altra femina ella sa fare; e, in molto pianto multiplicando, colla lingua cominciò a maladire lo sventurato caso della mia morte e sè chiamare misera, abbandonata e sconsolata e dolente; dove col cuore, maladiceva la vita che tanto m'era durata e sé oltre ad ogni altra reputava avventurata. [...]"³⁵

Ἀπ' ἐντροπῆς ἐδείχνασι δάκρυα πικρὰ νὰ χύνουν
 καὶ αὐτὲς ἐλέγαν μέσα τους μὲ ἄλλον ἄντρα νὰ μείνουν.
 (181-182)

Για νὰ μπορέσουν νὰ πράττουν τις ασέλγειές τους, χωρὶς νὰ χάσουν ὁμως τὴν τιμὴ τους, δε θα μπορούσαν νὰ βρουν καλύτερο τρόπο, παρὰ νὰ συχνάζουν στα μοναστήρια:

"Ma con parole piene di compassione disse sé volere in alcuna picciola casetta, e vicina ad alcuna chiesa e di sante persone, riducersi, quivi, vedova e sola, in orazione e in usare la chiesa il rimanente della sua età consumasse. [...] Appropinquossi adunque quanto più potè alla chiesa dei frati [...] non già per dire orazioni, delle quali niuna credo che sappi, né di sapere curassi già mai, ma per potere meglio, senza avere troppi occhi addosso, e massimamente di persone alle quali del suo onore calesse, le sue libidinose volontà compiere; [...] con suo mantello nero in capo e, secondo ch'ella vuole che si creda, per onestà molto davanti agli occhi tirato, va facendo baco baco a chi la scontra. [...] Uscita adunque di casa, così coperta se n'entra nella chiesa; [...] e non senza cautela avendo riguardato per tutto, e prestamente avendo raccolto con gli occhi chiunque v'è, incomincia, senza ristare mai, a faticare una dolente filza di paternostri, or dell'una mano nell'altra, e dell'altra nell'una trasmutandoli, senza mai dirne niuno".³⁶

*Ἀλήθεια, μοῖραν ἀπ' αὐτὲς ἔδειξαν νὰ χηρέψουν,
 νὰ κάτσουν εἰς τὰ σκοτεινά, ἄντρα νὰ μὴ γυρέψουν·
 καὶ εἰς ὀλιγούτσικον καιρὸν ἐβγῆκαν νὰ γυρίζουν
 καὶ νὰ ξετρέχουν ἐκκλησιές, τὸν βιὸν σας νὰ χαρίζουν.
 Βαστοῦν κεριὰ καὶ πατερμούς, φοροῦν πλατιὲς ἀμπάδες,
 ἀποτρομοῦν καὶ ρίκτουσιν ἀγιάσμα ὡσὰν παπάδες.
 Καὶ ἀπὸ τὲς ἕξι ἢ τὲς ἑπτὰ, πᾶσαν ἑορτὴν καὶ σκόλην,
 ἀπείν σφαλίσουν οἱ ἐκκλησιῆς καὶ ἀπείν μισέψουν ὄλοι,
 τὰ μνήματά σας διασκελοῦν καὶ ἀπάνω σας διαβαίνουν,
 μὲ τοὺς παπάδες ταπεινά, κρυφὰ νὰ συντυχαίνουν·
 διὰ τὰ εὐαγγέλια νὰ ρωτοῦν, συχνὰ νὰ κατουμίζουν,
 μ' ἕναν ὀμμάτιν νὰ γελοῦν, μὲ τ' ἄλλο νὰ κανυζούν.
 Ἵτις τὸν κόσμον φεύγοντα, μισῶντα τὴν ὀμάδα
 κ' εἰς μοναστήρια διάγοντα πιάνονται στὴν βροχάδα.
 Ἄλλες μὲ τὸ διαβαστικὸν, ἄλλες μὲ ὀλίγον βρῶμα,
 ἄλλες μὲ νυκτοσυνοδειὰν κομπώνονται στὸ στρῶμα.*

(183-196)

Ἦταν πράγματι τόσο ανήθικοι οἱ καλόγεροι καὶ οἱ χήρες, ὥστε νὰ οδηγήσουν τὸν Boccaccio καὶ τὸν Μπεργαδὴ νὰ ἔχουν τὰ ἴδια παράπονα; Ἡ ἀναλογία τοῦ πρώτου μέρους τῶν δύο ονειρῶν δείχνει ὅτι ἡ ψυχολογικὴ κατάσταση τῶν δύο συγγραφέων εἶναι περίπου ἡ ἴδια: ἀπογοητευμένοι ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων, ζητοῦν μια ευκαιρία γιὰ νὰ δώσουν διέξοδο στὴν οργή τους ποὺ ξεσπάει καὶ θριαμβεῦει χωρὶς προσχήματα.

Ὁ Βοκκάκιος ἀναφέρει λεπτομερειακὰ τὴν αἰτία τῆς ἀγανάκτησής του: ἐρωτευμένος μὲ μιαν ἐλκυστικὴ χήρα, ἀνακαλύπτει ξαφνικὰ ὅτι ἡ γυναίκα, ἀντὶ νὰ τὸν ἀγαπά, τὸν περιφρονεῖ καὶ γελά μὲ τοὺς ἄλλους ἐραστὲς τῆς γιὰ τὴν ἀγάπη του. Ἀπελπισμένος, ὁ Βοκκάκιος θὰ ἠθέλε ἀρχικὰ νὰ αυτοκτονήσει, ἀλλὰ μὲ τὴ λογικὴ του καὶ τὴ συμπαρατάση ἐνὸς καλοῦ φίλου πείθεται ὅτι ἡ γυναίκα αὐτὴ δὲν τοῦ ἀξίζει καὶ ὅτι ἡ θλίψη του εἶναι υπερβολικὴ σὲ σχέση μὲ τὸ ἀντικείμενο· τότε, ἀνακουφισμένος, ἀπολαμβάνει τὴ χαρὰ τοῦ ὕπνου, τὸν ὁποῖο εἶχε χάσει ἀπὸ πολὺ καιρὸ. Στὸν ὕπνο συναντᾷ τὸν πρώην σύζυγο τῆς ἐρωμένης του, ὁποῖος, ἀπὸ τὸ Καθαρτήριο ὅπου βρίσκεται, τοῦ διηγείται πόσο κακιὰ καὶ ἀποκρουστικὴ ἦταν ἡ γυναίκα του. Ὁ σαρκαστικὸς τόνος τοῦ διαλόγου ἀνάμεσά τους εἶναι δικαιολογημένος ἀπὸ τὴν ἀτύχη κοινὴ ἐμπειρία τους καὶ δὲν ἀπλώνεται ἀδιάκριτα σὲ ὅλες τὶς γυναῖκες, ἀλλὰ περιορίζεται σ' ἐκείνη ποὺ εἶχε καταστρέψει τὶς ζωὲς καὶ τὶς ψυχὲς τους.

Ἐντελῶς ἀδικαιολόγητος εἶναι, ἀντιθέτως, ὁ ψόγος τοῦ Μπεργαδὴ, ποὺ γενικεύει τὴν προσωπικὴ ἐμπειρία τοῦ χωρὶς νὰ ἀναφέρει γιὰ ποιο λόγο ἦταν οργισμένος κατὰ τῶν γυναικῶν. Ἡ ἀστοχία τῶν ἐπιπλήξεων τοῦ ἐπιδεινώνεται ἀπὸ τὴν ἀσυνέπεια τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ζωντανοῦ

προς τους νεκρούς, οι οποίοι, αν και ξένοι, του μιλούν ευγενικά και επιθυμούν μόνο μια λέξη παρηγοριάς αφού μαθαίνει ότι οι ψυχές αγνοούν τι γίνεται στον κόσμο, ο επισκέπτης δεν έχει καμία ανάγκη να τους πει μιαν τόσο πικρή αλήθεια και να τους πληγώσει. Η πιο πιθανή εξήγηση είναι ότι ο Μπεργαδής είχε εντυπωσιασθεί από την καυτή σάτιρα του Βοκκάκιου και είχε προσπαθήσει να τον μιμηθεί, χωρίς να βρει όμως τη σωστή σκηνοθεσία. Πράγματι στο δεύτερο μέρος του ποιήματος το σατιρικό πνεύμα εξαφανίζεται και αφήνει χώρο στην ελεγεία.

Αυτό που ξεχωρίζει αυτά τα δύο ταξίδια στον Άδη είναι ότι πρόκειται για ενύπνια, και όχι για «πραγματική» εμπειρία: ο Βοκκάκιος και ο Μπεργαδής ονειρεύονται τον Κάτω Κόσμο αφού πέφτουν σε ύπνο ύστερα από τον «κόπο», την κούραση της ημέρας. Αντιθέτως για το Δάντη, όπως και για τον Αινεία και τον Οδυσσέα, η επίσκεψη στον κόσμο των νεκρών ήταν μια μοναδική, προνομιούχα ευκαιρία, παραχωρηθείσα από τους θεούς στο πλαίσιο της αποστολής τους. Ειδικά στην περίπτωση του Δάντη, η επίσκεψή του στην Κόλαση, στο Καθαρότριο και στον Παράδεισο έπρεπε να του δώσει τη γνώση της αμαρτίας, τη μετάνοια και τη σωτηρία, υπό τον όρο να επιστρέψει στη γη και να διηγηθεί στους ανθρώπους αυτά που είδε.

Καμία προφητική ή σωτηριολογική λειτουργία δεν υπάρχει στον *Corbaccio* και στον *Άποκοπο*. Και οι δύο, για να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους, χάνουν τον αληθινό σκοπό της ζωής τους, και μόνο χάρη στο Θεό δεν χάνουν την επίγεια και την αιώνια ζωή: το ταξίδι στον Άδη όμως δεν έχει καμία συνέπεια για τη σωτηρία των δύο αμαρτωλών. Όταν ο Βοκκάκιος κατεβαίνει στον Άδη, έχει ήδη θεραπευτεί από το πάθος του και δεν έχει ανάγκη για εξωτερική επέμβαση: η ομιλία με τον πεθαμένο του χρειάζεται μόνο για να μάθει μερικές αισχρές λεπτομέρειες για τη ζωή και τη συμπεριφορά της γυναίκας, οι οποίες αλλιώς θα έμεναν άγνωστες. Ούτε ο Μπεργαδής γυρίζει μετανιωμένος από τη συνάντησή με τους νεκρούς: δηλώνει, αντιθέτως, τη λαχτάρα του να φύγει από την παρέα τους και να γυρίσει στο φως.

Τι σημασία έχουν λοιπόν αυτά τα άσκοπα ταξίδια; Νομίζω ότι δε θα κάνω λάθος αν υποστηρίξω ότι ο κυριότερος σκοπός των συγγραφέων ήταν η ευχαρίστηση των αναγνωστών. Η διδακτική λειτουργία των δύο έργων δεν έχει ακόμη εντελώς λησμονηθεί, αλλά φαίνεται πια τυπική και δεν είναι βεβαίως ο λόγος για τον οποίο τα μελετάμε ακόμη. Η σάτιρα του *Corbaccio* κατά των γυναικών είναι στερεότυπη και συχνά προσβλητική: όμως ακόμη και εκείνοι που υποστηρίζουν τις φεμινιστικές ιδέες δεν μπορούν να μη γελούν μπροστά στις πιο γλαφυρές, αν και αθυρόστομες σελίδες του. Από την άλλη πλευρά, ο Μπεργαδής συγκινεί τον αναγνώστη με τη νοσταλγία που δείχνουν οι πεθαμένοι για έναν κόσμο που τους έχει εγκαταλείψει και προχωρά άριστα χωρίς αυτούς.

Ένα μήνυμα όμως δίνεται καθαρά στους αναγνώστες: μπροστά στην προοπτική του θανάτου και της λήθης, μοναδικό αντίδοτο είναι η αγάπη για τη ζωή.

Συντομογραφίες

Άλισανδράτος = Γ. Γ. Άλισανδράτος, «Έρανόσηματα για τὸν Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ», *Ἑλληνικά*, 20 (1967), 435-442.

Ἀπόκοπος = Στυλιανὸς Ἀλεξίου, «Ἀπόκοπος (κριτική ἔκδοση)», *Κρητικά Χρονικά*, 17 (1963), 183 κ.ε.

Ἀπόκοπος, Ἀπολώνιος = Ἀπόκοπος, Ἀπολώνιος, *Ἱστορία τῆς Σωσάννης*, ἐπιμελητὴς Γιώργος Κεχαγιόγλου, Ἑρμῆς, Ἀθήνα, 1982.

Μανούσακας, *Κρητικὴ λογοτεχνία* = Μανούσος Ι. Μανούσακας, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, 1965.

Μανούσακας-Van Gemert, «Σαχλίκης» = Μ. Ι. Μανούσακας-Α. F. van Gemert, «Ὁ δικηγόρος τοῦ Χάνδακα Στέφανος Σαχλίκης ποιητὴς τοῦ ΙΔ'

καὶ ὄχι τοῦ ΙΕ' αἰώνα», *Πεπραγμένα τοῦ Δ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου* (Ἡράκλειο Κρήτης 1976), Ἀθήνα, 1980, τόμ. 2, σ. 215-231.

Ξανθουδίδης, *Ἐνετοκρατία* = Σ. Ξανθουδίδης, *Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ*, Ἀθήνα, 1939.

Πολίτης, «Παρατηρήσεις» = Λίνος Πολίτης, «Παρατηρήσεις στὸν Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ», *Παράρτημα Ἑλληνικῶν*, 4, Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη, 1953, σ. 546 κ.ε.

Boccaccio, *Tutte le opere* = Giovanni Boccaccio, *Tutte le opere*, a cura di Enrico Bianchi, Carlo Salinari, Natalino Sapegno, Pier Giorgio Ricci, Milano-Napoli: Riccardo Ricciardi, *La letteratura italiana, Storia e testi*, voll. 8.

Βιβλιογραφία

Α'. ΠΗΓΕΣ

Ἀλεξίου Στυλιανὸς, «Ἀπόκοπος (κριτική ἔκδοση)», *Κρητικά Χρονικά*, 17 (1963), 183 κ.ε.

«Ἀπόκοπος τοῦ Μπεργαδῆ», *Ἐνετίησι*, παρὰ Στεφάνου τοῦ Σαβιέως, 1534.

Ἀπόκοπος, Ἀπολώνιος, *Ἱστορία τῆς Σωσάννης*, ἐπιμελητὴς Γιώργος Κεχαγιόγλου, Ἑρμῆς, Ἀθήνα, 1982.

Μπεργαδῆς, Ἀπόκοπος - *Ἡ Βοσκο-*

πούλα, ἐπιμελ. Στυλιανὸς Ἀλεξίου, Ἀθήνα, 1989.

Παναγιωτάκης Νικόλαος Μ., «Τὸ κείμενο τῆς πρώτης ἔκδοσης τοῦ Ἀπόκοπου», *Θησαυρίσματα*, 21 (1991), 89-203.

Legrand Émile, *Bibliothèque grecque vulgaire*, Paris, 1880-1913, Apokopos = 2, 1881.

Legrand Émile, *Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique*, Paris, 1865-1874, 19

voll. Nouvelle série, 7 voll., Paris, 1874-1875. 9 = *Apokopos*, 1870.

Β'. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Άλεξίου Στυλιανός, «Ἡ κρητική λογοτεχνία καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς», *Κρητικά Χρονικά*, 8 (1954), 76 κ.ε.

Άλεξίου Στυλιανός, «Κρητικά φιλολογικά Β'. Παρατηρήσεις στὸν Ἀπόκοπο», *Κρητικά Χρονικά*, 13 (1959), 302.

Άλεξίου Στυλιανός, «Φιλολογικά παρατηρήσεις εἰς φιλολογικά κείμενα», *Κρητικά Χρονικά*, 8 (1954) 2, 241, 244-253.

Άλισανδράτος Γ. Γ., «Ἐρανίσματα γιὰ τὸν Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ», *Ἑλληνικά*, 20 (1967), 435-442.

Βουτιερίδης Ἡλ. Π., *Σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (1000-1930)*, Ἀθήνα, 1976 = *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα, 1924.

Δημαρᾶς Κωνσταντῖνος Θ., *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα, Γνώση, 2000⁹.

«Ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία καὶ οἱ ἐπιδράσεις τῶν ξένων», *Νέα Ἐστία*, 122 (1987), Ἀφιέρωμα Χριστουγέννων.

Καμπάνης Ἄριστος, *Ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας (1000 μ.Χ. - 1900)*, Ἀθήναι, 1948⁵.

Κακριδῆς Ἰ. Θ., «Ἐρμηνευτικὰ στὸν Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ», *Κρητικά Χρονικά*, 7 (1953), 409 κ.ε.

Κεχαγιόγλου Γ., «Ζητήματα ρητορικῆς, λογικῆς καὶ θεματικῆς δομῆς στὸν Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ» (ἀνακοίνωση στὸ Ε' Διεθνὲς Κρητικολογικὸ Συνέδριο, Ἅγιος Νικόλαος, 28.9.1981, ὑπὸ δημοσίευση).

Εανθουδίδης Στέφανος Ἀ., «Ἀπόκοπος», *Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη*.

Πολίτης Λίνος, «Παρατηρήσεις στὸν Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ», *Παράρτη-*

μα Ἑλληνικῶν, 4, Προσφορὰ εἰς Στίλ-
πωνα Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη, 1953,
σ. 546.

Alexiou Margaret, "Literature and popular tradition", *Literature and society in Renaissance Crete*, ἐπιμέλεια D. Holton, Cambridge, 1991, 251-262.

Beck Hans-Georg, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München, 1971. = Hans Georg Beck, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς δημώδους λογοτεχνίας*, μτφ. Νίκης Eideneier, Ἀθήνα, 1988.

Cappellaro Elena, *Ἡ νεοελληνικὴ τύχη τοῦ Giovanni Boccaccio*, Ἀθήνα, 2003, 66-79 (ἀνέκδοτο).

Dietrich Karl, *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Literatur*, zw. Auflage, Leipzig, 1909.

Gidel G., *Etudes de littérature grecque moderne*, Paris, 1865.

Hesseling, «Ἄντης στὴν νεοελληνικὴ λογοτεχνία», μτφ. Παπαγεωργίου, *Παρνασσός*, 10 (1968), 71 κ.ε.

Lassithiotakis Michel, "Apokopos 183-220: remarques sur l' anticléricalisme de Bergadis", *Θησαυρίσματα*, 22 (1992), 126-147.

Lassithiotakis Michel, "Le thème de la tempête dans Apokopos et dans quelques œuvres narratives italiennes de la fin du Moyen Âge", *Θησαυρίσματα*, 27 (1997), 89-100.

Layton Εὔρω, "Zacharias and Nikolaos Kalliergis and the first edition of the Apokopos of Bergadis", *Θησαυρίσματα*, 20 (1990), 206-217.

Luciani Cristiano, "Elementi iconografici nell' Apokopos", *Origini della letteratura neogreca*, 195.

Luciani Cristiano, "Reminescenze dotte nell' Apokopos di Bergadis", *Κρητικά Χρονικά*, 28-29 (1988-1989), 324-337.

Luciani Cristiano, "Su ulteriori reminiscenze dotte nell' Ἀπόκοπος", *Bollettino della badia greca di Grottaferrata*,

nuova serie, 54 (2000), 369-375.

Morgan Gareth, "Cretan Poetry, Sources and Inspiration", *Κρητικά Χρονικά*, 14 (1960), 7-68, 203-270, 379-434.

Origini della letteratura neogreca, a cura di N. M. Panagiotakis, Venezia, 1993 *Αρχές τής Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Πρακτικά του 2ου διεθνούς συνεδρίου "Neograeca Medii Aevi", Venezia, 7-10 novembre 1991.

Pecoraro Vincenzo, «Μπεργαδής, Απόκοπος - Ἡ Βοσκοπούλα, ἐπιμέλεια Στυλιανός Ἀλεξίου», *Rivista di Studi Bizantini e neoellenici*, NS, 10-11 (XX-XXI) (1973-1974), 177-179.

Pernot Humbert, "Deux poèmes crétois sur les Enfers", *Études de littérature grecque moderne*, 1 (1916), 195-229.

Saunier G., "L'Apocopos de Bergadis et la tradition populaire. Essai de définition d'une méthode comparative." *Ἀμητὸς στὴ μνήμη Φώτη Ἀποστολόπουλου*, Ἀθήνα, 1984, 295-309.

Van Gemert A.F., "Literary antecedents", *Literature and society in Renaissance Crete*, ἐπιμέλεια D. Holton, Cambridge, 1991, 64.

Van Gemert A.F., «Μερικὲς παρατηρήσεις στὸν Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ», *Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη, 1979, σ. 29-38.

Van Gemert A.F., «Τὸ ἀρχικὸ τέλος τοῦ Ἀπόκοπου» (ἀνακοίνωση στὸ Ε' Διεθνὲς Κρητικολογικὸ Συνέδριο, Ἅγιος Νικόλαος, 28.9.1981, ὑπὸ δημοσίευση).

Vitti Mario, *Storia della letteratura neogreca*, Roma, 2001.

Σημειώσεις

¹ Αυτό το άρθρο αποτελεί ένα κεφάλαιο της διδακτορικής διατριβής της Elena Cappellaro, *Η νεοελληνική τύχη του Γιοβαννι Βοκκάτσιο*, Ἀθήνα, 2003, 66-79 (ἀνέκδοτο).

² Η υπόθεση του Legrand, ὅτι το επώνυμο του ποιητῆ ἔπρεπε να εἶναι Μπερναδής, ἀποδείχθηκε λανθασμένη.

³ Αυτή η πρώτη ἔκδοση, που ἐπισημάνθηκε ἀπὸ τον Legrand (BH, III 249-250), ἀνακαλύφθηκε ἀπὸ την Εύρω Layton ("Zacharias and Nikolaos Kalliergis and the first edition of the Apocopos of Bergadis", *Θησαυρίσματα*, 20 (1990), 206-217) και δημοσιεύθηκε ἀπὸ το Ν. Παναγιωτάκη ("Τὸ κείμενο τῆς πρώτης ἔκδοσης τοῦ Ἀπόκοπου», *Θησαυρίσματα*, 21 (1991), 89-203). Το κείμενο ἀποκαταστάθηκε πρόσφατα

ἀπὸ το Στυλιανὸ Ἀλεξίου σε μια ἀριστη φιλολογικὴ ἔκδοση, ἀπὸ την οποία προέρχονται οι ἀναφορές μας.

⁴ Ἀπόκοπος, 183-189. Τα δύο σωζόμενα χειρόγραφα της Βιέννης (Codex Vindobonensis Theologicus Graecus 244, f. 98v-103r) και του Βατικανού (Codex Vaticanus Graecus 1139, f. 86r-132r) εἶναι κατώτερα σε σχέση με το ἔντυπο. Το δεύτερο εἶναι πράγματι αντιγραφή του εντύπου, ἐνὼ το πρώτο εἶναι γραμμένο «καταλογάδην» και διαστρέφει το κείμενο σε πολλὰ σημεία· εἶναι ὁμως αρκετά παλιό και δεν περιέχει το δεύτερο ἐπίλογο της ἔκδοσης, τον οποίο ο Σ. Ἀλεξίου θεωρεῖ πρόσθετο.

⁵ Εανθουδίδης, *Ἐνετοκρατία*, 175.

⁶ Πολίτης, «Παρατηρήσεις», 548.

- ⁷ Μανούσακας, *Κρητική λογοτεχνία*, 100.
- ⁸ Μανούσακας-Van Gemert, «Σαχλί-κης», 215-231.
- ⁹ *Άποκοπος*, 208.
- ¹⁰ Μπεργαδής *Άποκοπος-Ή Βοσκοπούλα*, επιμέλεια Στυλιανός Άλεξίου, Αθήνα, 1989, 13 κ.ε.
- ¹¹ *Άποκοπος*, 206.
- ¹² A.F. van Gemert, «Μερικὲς παρατηρήσεις στὸν *Άποκοπο* τοῦ Μπεργαδῆ», *Αφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη, 1979, 32-36.
- ¹³ *Άποκοπος*, 231-233.
- ¹⁴ Hesselings, «Ὁ Δάντης στὴν νεοελληνική λογοτεχνία», μτφ. Ἄλ. Παπαγεωργίου, *Παρνασσός* 10 (1968), 7 κ.ε.
- ¹⁵ Πολίτης, «Παρατηρήσεις», 548 κ.ε.
- ¹⁶ Vincenzo Pecoraro, «Μπεργαδῆς *Άποκοπος-Ή Βοσκοπούλα*, επιμέλεια Στυλιανός Άλεξίου», *Rivista di Studi Bizantini e neoellenici*, NS, 10-11 (1973-1974), 177-179.
- ¹⁷ [επισκεπτόταν ξανά με το παράδειγμα του Petrarca των *Trionfi* και του Boccaccio της *Amorosa Visione*.]
- ¹⁸ Luciani Cristiano, "Su ulteriori reminiscenze dotte nell' *Άποκοπος*", *Bollettino della badia greca di Grottaferrata*, nuova serie, 54 (2000), 369-375.
- ¹⁹ G. Boccaccio, *Ninfale Fiesolano*, a cura di A. Balduino, Milano, 1974. [Πατέρα μου, εδώ και πολύ καιρό / σ' αυτούς τους λόφους είδα μια ελαφίνα, / η οποία ήταν τόσο όμορφη, κατά τη γνώμη μου, / που δεν πιστεύω ότι κανείς την είδε ποτέ / μια άλλη τόσο γλυκιά, και πράγματι ο Θεός / με τα δικά του χέρια την έπλασε τόσο χαριτωμένη / στο βάδισμα ήταν ανάλαφρη σαν το γερανό / και κάτασπρη όλη σαν το αγνό το χιόνι. / Τόσο την ερωτεύθηκα, που την ακολούθησα πολλή ώρα, / από δάσος σε δάσος, ελπίζοντας να την πιάσω / αλλά αυτή αμέσως έφυγε στην κορυφή των βουνών. / Γι' αυτό εγώ σταμάτησα να την ακολουθώ / με μεγάλη πίκρα, / και μέσα απ' την καρδιά μου ήθελα να την ξαναβρώ / και άλλη φορά να την ακολουθήσω με μεγαλύτερη άνεση / και έτσι ξαναγύρισα σπίτι. / Σήμερα ξύπνησα, μα την αλήθεια / και βλέποντας τον ωραίο τον καιρό, θυμήθηκα / την ελαφίνα, και μου ήρθε η σκέψη / να την φάξω / και αυτό αποφάσισα. / Έτσι ακολούθησα ένα μονοπάτι, / και δεν κατάλαβα ότι βρισκόμουν ήδη / μέσα στο λόφο, όταν ο ήλιος ήταν / μέσα στον ουρανό, με τη λαμπρή του σφαίρα.]
- ²⁰ *Άποκοπος*, *Άπολώνιος*, 34.
- ²¹ M. Lassithiotakis, "Le thème de la tempête dans *Άποκοπος* et dans quelques œuvres narratives italiennes de la fin du Moyen Âge", *Θησαυρίσματα*, 27 (1997), 89-100.
- ²² Για τις λόγιες αναφορές στον *Άποκοπο* βλ. Cristiano Luciani, "Reminiscenze dotte nell' *Άποκοπος* di Bergadis", *Κρητικά Χρονικά*, 28-29 (1988-1989), 324-337.
- ²³ βλ. Michel Lassithiothakis, "*Άποκοπος*, 183-220: remarques sur l'anti-cléricalisme de Bergadis", *Θησαυρίσματα*, 22 (1992), 126-147.
- ²⁴ βλ. A. van Gemert, "Literary antecedents", *Literature and society in Renaissance Crete*, επιμέλεια D. Holton, Cambridge, 1991, 64. Margaret Alexiou, "Literature and popular tradition", *ibid.*, 251-262. Cristiano Luciani, "Elementi iconografici nell' *Άποκοπος*", *Origini della letteratura neo-greca*, 195.
- ²⁵ Τα αποσπάσματα του *Άποκοπου* προέρχονται από την έκδοση

Μπεργαδής, *Άπόκοπος - Ή Βοσκοπούλα*, επιμέλεια Στυλιανός Άλεξίου, Άθήνα, 1989. Τα αποσπάσματα του Βοκκάκιου προέρχονται από Boccaccio, *Tutte le opere*.

²⁶ [Και περάσαμε την υπόλοιπη μέρα μιλώντας για τόσο μεγάλους και ύψιστους και ευγενείς συλλογισμούς, από τους οποίους η μέλλουσα νύχτα μας ανάγκασε να σταματήσουμε. Και φεύγοντας, σαν να είχα τραφεί από θείο έδεσμα, αφού είχα διώξει και σχεδόν ξεχάσει κάθε περασμένο βάσανο, παρηγορημένος πήγα στο συνηθισμένο δωμάτιό μου... και... αποκοιμήθηκα.]

²⁷ [Αφού ήμουν δεμένος σε βαθύτατο ύπνο, [...] μου φάνηκε ξαφνικά ότι μπήκα σε ένα ευχάριστο και όμορφο μονοπάτι.]

²⁸ [Πράσινα λιβάδια και διάφορα λουλούδια μου φάνηκε ότι είδα στην είσοδο.]

²⁹ [Και μου φαινόταν να ανάβει μέσα μου μια επιθυμία τόσο θερμή να τον προφθάσω, που όχι μόνο τα πόδια μου κινούσαν να τρέξουν για να φθάσουν εκεί, αλλά μου φαινόταν ότι μια ασυνήθιστη φύση μου δάνεισε ταχύτατα φτερά.]

³⁰ [Και ενώ μου φαινόταν ότι είχα δει στην είσοδο πράσινα λιβάδια και λουλούδια, τώρα μου φαινόταν ότι έβρισκα σμίλακες, τσουκνίδες, τριβόλους και ασπράγκαθα και άλλα παρόμοια. Και στρίβοντας προς τα πίσω, είδα να με ακολουθεί μια ομίχλη τόσο πυκνή και σκοτεινή, τέτοια που κανένας δεν είχε ξαναδεί ποτέ· αυτή, αφού με περικύκλωσε αμέσως, δεν εμπόδισε μόνο την πτήση μου, αλλά μου φαινόταν ότι εξαφάνιζε κάθε ελπίδα που μου υποσχόταν η είσοδος.]

³¹ [Και όμως [...] κατάλαβα ότι η πτήση μου με είχε αφήσει σε μια μονα-

ξιά έρημη, σκληρή και άγρια. [...] Και εκτός αυτού, μου φαινόταν, όπου και να γύριζα, ότι άκουγα μουγγρητά, φωνές και κραυγές από διάφορα και πολύ άγρια ζώα.]

³² [Και ιδού [...] ήρθε προς εμένα με αργό βήμα ένας άνδρας χωρίς καμία συνοδεία, ο οποίος, απ' αυτό που κατάλαβα όταν ήρθε πιο κοντά, ήταν πολύ ψηλός με μαύρο δέρμα και μαλλιά [...] και αμέσως κατάλαβα ότι δεν ήταν αυτός που νόμιζα, αλλά ο ίσκιος του.]

³³ [Αυτός, αφού με κάλεσε με το όνομά μου με πολύ γλυκιά φωνή, είπε: «Ποια κακή τύχη, ποια κακή μοίρα σε οδήγησε σε αυτή την έρημο; Πού πήγε η ευστροφία σου, η σωφροσύνη σου; Εάν έχεις την ευφυΐα που συνήθιζες, δεν καταλαβαίνεις ότι αυτός είναι ο τόπος του σωματικού θανάτου και της απώλειας της ψυχής, η οποία είναι πολύ χειρότερη; Πώς ήρθες, ποια ύβρις σε οδήγησε εδώ;» [...] Ένα ξαφνικό ρίγος μου διαπέρασε τα κόκαλα και όλες οι τρίχες μου άρχισαν να ορθώνονται· και αφού έχασα τη φωνή, μου φάνηκε ότι, εάν μπορούσα, θα ήθελα να του ξεφύγω.]

³⁴ [Τώρα θα μου άρεσε να σου μιλήσω για την καλή πίστη της είτε στο θάνατό μου, είτε μετά.... Αυτή η άδικη και κακούργα γυναίκα... χωρίς αμφιβολία δεν ένωσε ποτέ μεγαλύτερη χαρά από εκείνη που έλαβε από το θάνατό μου, σαν να της φάνηκε ότι είχε αποκτήσει δοξασμένη νίκη, επειδή είχα φύγει από μπροστά της.]

³⁵ [Με πολύ μεγάλο θόρυβο έχυne ατέλειωτα δάκρυα, πράγμα που αυτή ξέρει να κάνει καλύτερα από κάθε άλλη γυναίκα. Και κλαίοντας συνέχεια, άρχισε να καταριέται τη συμφορά του θανάτου μου και να

ονομάζει τον εαυτό της ταπεινό, λησμονημένο, απαρηγόρητο και λυπημένο· όμως με την καρδιά της καταριόταν που η ζωή μου είχε διαρκέσει τόσο πολύ, και θεωρούσε τον εαυτό της τώρα τυχερό περισσότερο από κάθε άλλη.]

³⁶ [Αλλά με λόγια γεμάτα συμπόνοια είπε ότι ήθελε να συρθεί σε ένα μικρό σπιτάκι, κοντά σε μια εκκλησία με άγιους ανθρώπους, και εδώ, χήρα και μόνη της, να περάσει το υπόλοιπο της ζωής της με προσευχή και συχνάζοντας στην εκκλησία. [...] Πλησίασε λοιπόν όσο περισσότερο μπορούσε στην εκκλησία των καλογήρων [...] όχι βέβαια για να προσεύχεται, επειδή νομίζω ότι δεν ήξερε καμία προσευχή και δεν την ένοιαξε ποτέ να μάθει, αλλά για να

μπορέσει καλύτερα να πραγματοποιήσει τις φιλήδονες θελήσεις της, χωρίς να έχει πολλά μάτια πάνω της, ειδικά των ανθρώπων, οι οποίοι ενδιαφερόντουσαν για την τιμή της. [...] Με το μαύρο της μανδύα, τραβηγμένο μπροστά στα μάτια της για λόγους τιμής, όπως θέλει να πιστέψουν όλοι, προκαλεί ερωτικά αυτούς που τη συναντούν. [...] Βγαίνοντας από το σπίτι έτσι σκεπασμένη μπαίνει στην εκκλησία. [...] Και αφού κοιτάει παντού με προσοχή, και συναντάει με τα μάτια όποιους είναι εκεί, αρχίζει, χωρίς καθόλου να σταματάει, να ταιπωρεί ένα καταπονεμένο κομποσκοίνι, περνώντας αδιάκοπα από το ένα χέρι στο άλλο, χωρίς να πει ποτέ ούτε μια προσευχή.]

Abstract

Elena Cappellaro: *Boccaccio's influences over Bergadis Apokopos (1370-1519)*

The question of the sources of *Bergadis Apokopos* is strictly related to the uncertain definition of its chronology. According to Van Gemert, the similarity between *Apokopos* and Sachlikis biography allow us to suppose that the former must have been written some year after the 1370.

Among the possible sources of *Bergadis*, Boccaccio's *Corbaccio* seems one of the most important. Both texts share the same "challenge to conventions" of the typical journey to the afterlife: the hero moves from Paradise to Hell, he is initially scared by the dead ones, but they behave gently to him. The dialogue between them has no consequence for the hero's salvation, but it is just the occasion to express the heavy complaint for the human behaviour through the dead: the living ones, and especially the widows, forget their dead and enjoy the life.

The similarity of many passages suggests that *Bergadis* may have read and paraphrased the *Corbaccio*.